

Uutta kaupunkivaltioiden tutkimuksesta

Björn Forsen esittelee uusinta kaupunkivaltioita käsittelevää tutkimusta.

■ Tanskalainen tutkija J. N. Madvig käytti luultavasti ensimmäisenä kaupunkivaltiota (*bystad*) terminä vuonna 1840 puhuessaan Roomasta ensimmäisen vuosisadan alussa e.Kr. Saksan kieleen *Stadtstaat* tuli, kun Madvigin työ käännettiin saksaksi vuonna 1842.¹ Englannin kieleen *city-state* tuli vasta 1800-luvun lopussa, ja ranskan ja italian kieleen *cité-Etat* ja *stato città* vielä myöhemmin, vasta vuosisatamme alussa.² *Kaupunkivaltio*-termin myöhäinen yleistymisen johdettu osittain siitä, että kreikan *polis* ja latinan *civitas* käännettiin pitkään suuriin eurooppalaisiin kieliin ainoastaan termeillä *city*, *cité* tai *città*. Myös Machiavelli puhui italialaisista kaupunkivaltioista käyttämällä termiä *città*.³ Modernissa historiantutkimuskirjallisuudessa

kaupunkivaltio terminä on kuitenkin vakiintunut.

Mitä on kaupunkivaltio? Kysymys ei ole lainkaan niin triviaali, kuin miltä se ensin saattaa kuulostaa. Euroopan historiaa käsittelevässä kirjallisuudessa kaupunkivaltio-terminiä käytetään paljon. Kriittinen lukija huomaa kuitenkin vähitellen, että termiä käytetään monessa merkityksessä. Milloin fleemiläisiä kaupunkeja kutsutaan kaupunkivaltioiksi, milloin taas ei. Samaa koskee myös monia muita kaupunkeja kuten Novgorodia, Kiovaa, Irlannin viikinkivaltioita, Provençen keskiaikaisia kaupunkeja, Saksan keskiaikaisia ja uudemman ajan kaupunkeja, Hollannin 1600–1700-luvun kaupunkeja jne. Historiatieteessä tarvitaan yleisesti hyväksyttävä *kaupunkivaltio*-termin määrittely. Ilman selkeää määrittelyä on vaikea vertailla kaupunkivaltio-ilmion merkitystä eri aikoina eri puolella Eurooppaa sekä luoda kuvaa sen merkityksestä nykypäivän länsieurooppalaisen kulttuurin kehityksessä.

Copenhagen Polis Centre – kaupunkivaltioiden tutkimuksen johtava tutkimuslaitos

Tanskassa toimiva tutkimuslaitos Copenhagen Polis Centre (CPC) yrittää parastaikaa selvittää Madvigin *kaupunkivaltio*-termiä. Laitos perustettiin vuonna 1993 Tanskan kansal-

1. J.N. Madvig (1840) *Blik på Oldtidens Statsforfatninger med Hensyn til Udviklingen af Monarchiet og en omfattende Statsorganisme*, Kjöbenhavn, käännettynä saksaksi: J.N. Madvig (1842) *Blicke auf die Staatsverfassung des Althertums, mit Rücksicht auf die Entwicklung der Monarchie und eines umfassenden Staatsorganismus* (Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg I, hrsg. von U. Falck), Kiel, 12–51.

2. Englannin kielessä *city-state* käytettiin olettavasti ensimmäisen kerran käännettäessä J.B. Bluntschlin teoksen *Lehre vom modernen Staat* I–III vuonna 1885 (*Theory of the State*, London). M.H. Hansen (1998) *Polis and City-State. An Ancient Concept and Its Modern Equivalent* (Acts of the Copenhagen Polis Centre 5), Copenhagen, 15 antaa hyvän katsauksen kaupunkivaltio-termin yleistymiseen eri kielissä.

3. N. Machiavelli (1513) *Il Principe*, Firenze. Ranskaksi *cité* oli pitkään, Fustel de Coulangesin tärkeän teoksen *La cité antique*, Paris 1864, jälkeen vakiintunut termi tarkoituksessa kaupunkivaltio.

lisen tutkimussäätiön (Danish National Research Foundation) tuella. Hankkeen alullepanija oli tunnettu antiikin Ateenan demokratian tuntija Mogens Herman Hansen,⁴ josta myös tuli tutkimuskeskuksen johtaja sen perustamisen jälkeen. CPC:n palkkalistoilla on Hansenin ohella ollut vain 2–3 nuorta tutkimusassistenttia, mutta heidän lisäksi tutkimuskeskuksen puolesta on tehnyt töitä suuri joukko tutkijoita ympäri maailmaa.⁵

Aluksi CPC:n suunnitelmiin kuului ainoastaan inventaarion kirjoittaminen kaikista tunnetuista arkaaisista ja klassisista (noin 600–323 e.Kr.) kreikkalaisista kaupunginvaltioista (*polis*). Inventaarioon kerätään kaikki *politikset*, jotka esiintyvät samanaikaisissa kirjallisissa lähteissä (yli 800 paikkakuntaa) ja se on tarkoitus julkaista kahtena niteenä *Oxford University Pressillä*. CPC on järjestänyt kansainvälisiä kongresseja ja julkaissut kaksi kreikkalaisten kaupunkivaltioiden tutkimukseen keskittyvää aikakauskirjaa: *Acts of the Copenhagen Polis Centre*, joka julkaistaan *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*in historiallis-tieteellisessä sarjassa, sekä *Papers from the Copenhagen Polis Centre*, joka julkaistaan saksalaisessa *Historia Einzelschriften*-sarjassa.⁶

CPC:n toinen tavoite on kerätä tietoja kaikista maailman kulttuureista, joissa on ollut kaupunkivaltioita. Tarkoituksena on selvittää erot ja yhtäläisyydet. Idea perustuu komparatiiviseen historiantutkimukseen ja vakaumukseen, että yhtä ja samaa ilmiötä voi vertailla diakronisesti kulttuurira-

jojen ylitse. Hansen ei ole ensimmäinen tutkija, joka viime aikoina on yrittänyt tutkia kaupunkivaltioita tällaisesta vertailevasta näkökulmasta. Jo vuonna 1981 Robert Griffeth ja Carol G. Thomas julkaisivat kirjan, joka käsittelee ja vertailee sumerilaisia, kreikkalaisia, italialaisia, sveitsiläis-saksalaisia sekä hausalaisia (Nigeria) kaupunkivaltioita.⁷ Kymmenen vuotta myöhemmin Anthony Molho, Kurt Raaflaub ja Julia Emlen julkaisivat kirjan, joka keskittyy Ateenan ja Rooman sekä Firenzen ja Venetsian väliseen vertailuun.⁸

A Comparative Study of Thirty City-State Cultures

Viime vuonna julkaistiin Hansenin editoima 636-sivuinen *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures*,⁹ joka perustuu Kööpenhaminassa tammikuussa 1999 järjestettyyn kongressiin. Kirjoittajina on 34 eri alueen ja aikakauden asiantuntijaa yli kymmenestä maasta. Yhteensä kirjassa tarkastellaan 34 kulttuuria ja yritetään selvittää piirteitä, jotka muistuttaisivat Hansenin esittämää määritelmää kaupunkivaltiosta ja kaupunkivaltiokulttuurista. Vain historiallisista lähteistä tunnetut kulttuurit käsitellään,¹⁰ ja 34 kulttuurista 30 läpäisee Hansenin määrittelemän kaupunkivaltiokulttuurin ehdot. Hylätyiksi jäivät Keski-Euroopan kelttiläiset oppidat, Novgorod ja Kiova, keskiaikaiset ja uudemman ajan saksalaiset kaupungit ja Intian varhaishistorialliset *mabajanapadas*-valtiot.

A Comparative Study of Thirty City-State Cultures -teok-

sen ytimenä on Hansenin laatima määritelmä kaupunkivaltiosta sekä kaupunkivaltiokulttuurista, jota kukin kirjoittaja omin päin yrittää soveltaa ja vertailla omaan tutkittavaan alueeseensa ja aikakauteensa.¹¹ Tässä on mahdotonta kerrata kaikkia Hansenin määritelmiin kuuluvia yksityiskohtia, mutta lyhyesti Hansenin mukaan kaupunkivaltio on autonomi-

4. Hansenin tunnetuin teos on ehkä M.H. Hansen (1991) *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structures, Principles and Ideology*, Oxford. Mainittakoon vielä, että Hansen esimerkiksi myös on tehnyt vertailevaa tutkimusta antiikin ja modernin demokratia-käsitteistä (M.H. Hansen (1989) *Was Athens a Democracy? Popular Rule, Liberty and Equality in Ancient and Modern Political Thought*, Copenhagen).

5. Tietoa CPC:stä löytyy esimerkiksi tutkimuskeskuksen omilta kotisivulta (<http://www.igl.ku.dk/PO-LIS>).

6. *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Meddelelser* 67, 72, 74, 75, 76 ja 78, sekä *Historia Einzelschriften* 87, 95, 108, 117 ja 138.

7. R. Griffeth & C.G. Thomas (1981) *The City-State in Five Cultures*, Santa Barbara CA & Oxford.

8. A. Molho, K. Raaflaub & J. Emlen (toim.) (1991) *City-States in Classical Antiquity and Medieval Italy*, Stuttgart.

9. M.H. Hansen (2000) *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 21), Copenhagen.

10. Termiä "kaupunkivaltio" käytetään myös arkeologiassa. Katso esimerkiksi D. Nichols & T. Charlton (toim.) (1997) *The Archaeology of City-States. Cross-cultural Approaches*, Washington DC.

11. Hansenin määritelmät perustuvat osittain hänen kirjaansa M.H. Hansen (1998) *Polis and City-State. An Ancient Concept and Its Modern Equivalent* (Acts of the Copenhagen Polis Centre 5), Copenhagen.

nen muttei välttämättä itsenäisen mikrovaltio, joka koostuu usein muurilla ympäröidystä kaupungista ja siihen kuuluvasta pienestä territorista. Kaupunkivaltiolla täytyy sen lisäksi olla oma puolustus. Poliittisesti kaupunkivaltion asukkaat (joista ainoastaan osalla on kansalaisoikeudet) tuntevat lojaalisuutta kaupunkivaltioon, vaikka asukkailla tyypillisesti on etnisiä siteitä muiden naapurikaupunkivaltioiden asukkaisiin.

Vaikka kaupunkivaltiot joskus esiintyvät yksin (Hansenin terminologian mukaan ”isolated city-states” kuten esimerkiksi Andorra, Liechtenstein, Monaco tai San Marino) ne tyypillisesti kuitenkin esiintyvät klustereissa. Kaupunkivaltioiden klusteri vastaa Hansenin *kaupunkivaltiokulttuurin* määritelmää. Klusteriin kuuluvilla kaupunkivaltioilla on tapaa sotia toisiaan vastaan, mutta myös taipumus rauhan aikana solmia diplomaattisia yhteyksiä, alliansseja, liittoja tai jopa liittovaltioita. Pienemmät kaupunkivaltiot ovat usein riippuvaisia suuremmista kaupunkivaltioista tai hegemoniaalisista valtaherroista, ja ne voivat hyvinkin maksaa veroa tai asettaa sotilaita näiden käyttöön samaan aikaan, kun ne perivät veroa omilta asukkaailtaan ja pitävät pientä omaa sotajoukkoa.

Mitkä ovat sitten CPC:n mukaan maailmanhistorian 30 kaupunkivaltiokulttuuria? Vanhin kaupunkivaltiokulttuuri olisi sumerilainen, mutta ainoastaan vähän sen jälkeen seuraisi syyrialainen ja palestiinalainen pronssikautinen kaupunkivaltiokulttuuri. Sen

jälkeen tulevat vanha assyrialainen, varhais-foinikialainen, varhais-neobabyloninen ja filistiiniläinen kaupunkivaltiokulttuuri. Sitten on vuorossa helleeninen, etruskilainen ja latiumilainen sekä mahdollisesti arabialainen kaupunkivaltiokulttuuri 400–500-luvulla j.Kr. Keskiajan ja uudemman ajan Euroopasta löytyy neljä kaupunkivaltiokulttuuria: viikinki-kaupungit Irlannissa 900–1000-luvulla, Pohjois-Italia keskiaikana, Hollanti 1600–1700-luvulla sekä Sveitsi keskiajalta vuoteen 1848. Keski-Amerikassa Maya-, Mixtec- ja Aztec-intiaanit muodostavat kukin oman kaupunkivaltiokulttuurin. Afrikasta vastaavanlainen ilmiö löytyy seitsemän kertaa (Mzâb, Swahili, Hausa, Yoruba, Fante, Kotoko sekä itäinen Niger-delta). Aasiasta käsitellään lopuksi Hansenin kirjassa viisi kaupunkivaltiokulttuuria: Kiina 700–400-luvulla e.Kr., Keski-Aasian Tarim, sekä Kaakkois-Aasiasta Etelä-Sumatra, Negeri ja Müang.

Käsitteet kaupunkivaltio ja kaupunkivaltiokulttuuri

Hansen on tutkimuksillaan selkeyttänyt *kaupunkivaltio*-käsitettä. Hansenin määritelmä pohjautuu kreikkalaisten kaupunkivaltioiden ominaisuuksiin. Nämä eivät kuitenkaan sovi kuvaamaan kaikkia keskiaikaisia ja uudemman ajan kaupunkeja Euroopassa. Niinpä parituhannesta saksalaisesta kaupungista vain noin 70 *Reichsstädte*- ja *Freie Städte*-kaupunkia voisi mahdollisesti vastata kaupunkivaltion määritelmää, ja fleemiläinen kukoistava kaupunkikulttuuri jäisi kokonaan

kaupunkivaltiokulttuurin käsitteen ulkopuolelle. *Kaupunkivaltio* ei ole siis sopiva termi tutkijalle, joka haluaa kuvata Euroopan keskiaikaisten kaupunkien merkitystä ja kehitystä. Siitä syystä Max Weber kuu-luisassa teoksessaan *Die Stadt* tietien tahtoen välttikin *kaupunkivaltio*-termiä ja käytti sen sijaan *Stadtgemeinde*-termiä.¹² Weber käsitteli Euroopan kaupunkeja taloudellisina, poliittisina ja hallinnollisina yksiköinä mutta ei koskaan ottanut kantaa siihen, muodostivatko kaupungit tai ainakin osa niistä valtioita. Kuten Hansenkin osoittaa, Max Weber on saanut monta seuraajaa, jotka niin ikään välttävät puhumasta *kaupunkivaltioista*. Puhues-saan kaupungeista Henri Pirenne ja John Gilissen suosivat jopa *ville*-termin käyttöä *citén* sijaan tehdäkseen siten selvän eron *kaupunkivaltioon*.¹³ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että he ehdottomasti vastustaisivat *kaupunkivaltio*-termin käyttöä. Se ei vain sovi heidän tutkimustarkoituksiinsa, koska he eivät tutki kaupunkien merkitystä erillisinä valtioina.

Hansenin ehdottoma uusi *kaupunkivaltiokulttuuri*-termi ja sen käyttö teoksessa *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures* ei ole kuitenkaan ongelmaton. Osittain tämä johtuu siitä, että eri kappaleiden kirjoittajat ovat tulkinneet määritelmän eri taval-

12. M. Weber (1921) ”Die Stadt. Eine soziologische Untersuchung”, *Archiv von Sozialwissenschaften und Sozialpolitik* 47, 621–772.

13. H. Pirenne (1927) *Le villes du moyen age*, Paris ja J. Gilissen (1954) *La ville. Institutions administratives et judiciaires*, Bruxelles.

la. Niinpä 400–500-luvun arabialaisista karavaanikaupungeista on tehty kaupunkivaltio-kulttuuri vaikka ei ole todistettavissa, että karavaanikaupungit muodostivat omia valtioita. Samalla tavalla Assurista toisen vuosituhannen alussa e.Kr. on tehty kaupunkivaltio-kulttuuri, vaikka ainoa tunnettu ja tutkittu kaupunkivaltio Assyriassa tähän aikaan on Assur itse. Saksan keskiaikaiset ja uudemman ajan *Reichstädte* ja *Freie Städte*-kaupunkien ei katsota muodostavan kaupunkivaltio-kulttuuria, koska niillä ei ole yhteistä rajaa, vaan ruhtinas-, ritari- ja piisapakunnat erottivat ne toisistaan. Saman aikaan ongelmia ei näytä aiheuttavan se, että irlantilaisien viikinki-kaupunkien välistä löytyy irlantilaisia kuningaskuntia tai että Italian kaupunkivaltioiden välistä 1300-lukuun saakka löytyy ruhtinas- ja piisapakuntia. Ei ole myös lainkaan selvää, miksi Hansenin mukaan venäläiset varhaiskeskiaikaiset kaupungit eivät muodostaisi kaupunkivaltio-kulttuuria, vaikka niillä ilmeisesti on paljon yhtenäistä irlantilaisien viikinkikaupunkien kanssa.

Toinen kaupunkivaltio-kulttuuriin liittyvä ongelma on, että jotkut alueet jakautuvat kaupunkivaltioihin monta kertaa historiassa, vaikka alueet näiden jaksojen välissä kuuluvat ainoastaan yhdelle ruhtinaalle. Etelä-Mesopotamia, Syyria, Palestiina ja Maya-kulttuuri ovat esimerkkejä tällaisista tapauksista. Epäselväksi jää, pitäisikö jokainen kausi, jolloin tällainen alue on jaettu kaupunkivaltioihin, klassifioida omana kaupunkivaltio-kulttuurina tai pitäisikö ne pikemmin

ymmärtää yhden ja saman kaupunkivaltio-kulttuurin eri kehitysjaksoina. Etelä-Mesopotamian alue on esimerkiksi varhaishistoriassa neljä kertaa jaettu kaupunkivaltioihin (noin 3100–2350, 2150–2100, 2000–1800 ja 800–700 luvulla e.Kr.). Näistä kolme ensimmäistä käsitellään *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures*-teoksessa kuuluvana yhteen ja samaan kaupunkivaltio-kulttuuriin, kun taas neljäs käsitellään omana erillisenä kaupunkivaltio-kulttuurina. Ongelma olisi voitu ratkaista muillakin tavalla.

Voi myös kysyä, pitäisikö samaan aikaan toistensa viereissä sijaitsevat kulttuurit joissa esiintyy kaupunkivaltioita klassifioida omina erillisinä kaupunkivaltio-kulttuureina vai ko osina yhdestä ja samasta suuremmasta kaupunkivaltio-kulttuurista. Esimerkkinä mainittakoon nykyinen Ghana, jossa 1600–1700-luvulla esiintyi kolme tai mahdollisesti jopa neljä eri kulttuuria, joille kaupunkivaltiot olivat ominaisia: Fante, Akwamu, Asante ja mahdollisesti myös Denkyira. Näistä Hansenin editoimassa kirjassa ainoastaan yksi, Fante, käsitellään omana kaupunkivaltio-kulttuurina. Epäselväksi jää kuitenkin, jos kolme muuta muodostavat omia kaupunkivaltio-kulttuureja, vai kuuluvatko ne samaan kaupunkivaltio-kulttuuriin kuin Fante. Suurin osa saksalaisista *Reichstädte* ja *Freie Städte*-kaupungeista sijaitsee Etelä-Saksassa ja voidaan siitä syystä myös kysyä, voisiko ne laskea yhteen ja saman kaupunkivaltio-kulttuuriin sveitsiläisten kaupunkivaltioiden kanssa.

Komparatiivinen kaupunkitutkimus

Ominaista kaupunkivaltiotutkimukselle viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana on ollut komparatiivinen tutkimusasettelu. Tämä on selvästi lisännyt ymmärrystämme sellaisista kaupunkivaltio-kulttuureista, joista meillä on ollut ainoastaan vähän kirjallisia tietoja. Kaupunkivaltioilmiö ei rajoitu ainoastaan Lähi-Itään ja Eurooppaan, vaan kyse on maailmanlaajuisesta ilmiöstä, joka esiintyy monissa paikoissa toisistaan riippumatta. Osa kaupunkivaltio-kulttuureista voi kuitenkin olla toisistaan riippuvaisia ja määrätty piirteet ovat voineet siirtyä yhdestä kulttuurista toiseen. Hansenin editoimassa kirjassa painotetaan esimerkiksi kiinnostavalla tavalla foinikialaisten kaupunkivaltioiden merkitystä ensimmäisten kreikkalaisten polisten synty-miseen. Eurooppaa ajatellen on myös ilmeistä, miten varsinakin italialaisissa keskiaikaisissa kaupunkivaltioissa tieteen tahtoen yritettiin kopioida antiikinaikaisia hallitusmuodon piirteitä.

Komparatiivinen historian-tutkimus tulee varmaan tulevaisuudessakin olemaan tärkeä työväline kaupunkivaltioiden tutkimuksessa. Hansenkin näkee tutkimuksen suuntautuvan lähitulevaisuudessa selvittämään moderneja poliittis-valtiollisia käsitteitä republikanismia, kansalaisuus- ja liittovaltiokäsitettä. Niiden kehitys on ollut riippuvainen keskiajan ja uudemman ajan kaupunkivaltioista Euroopassa. Missä määrin keskiajan ja uudemman ajan kaupunkivaltiot ovat toimineet näiden käsitteiden vä-

littäjinä antiikin Kreikasta moderniin yhteiskuntaamme, jää vastaisen tutkimuksen selvittäväksi.

Björn Forsen